

ІНТЕРПРЕТУВАТИ КРИЗУ, ПЕРЕБУВАЮЧИ У КРИЗИ (РОЗДУМИ ПРО ПСИХОАНАЛІТИЧНУ РОБОТУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ)

Михайло Пустовойт, доктор медичних наук, професор,
психоаналітик УСП, УПТ, УАПШ, УКПП
завідувач кафедри психіатрії, наркології та медичної психології,
Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, Україна

INTERPRETING CRISIS WHILE IN CRISIS (REFLECTIONS ON PSYCHOANALYTIC WORK IN HYBRID WARFARE)

Mykhaylo Pustovoyt, Dr. hab. of Medicine, Professor,
Psychoanalyst of EAP, UPS, EFPP,
Head of the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology,
Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8689-6220>
pmm2109@gmail.com

Вступ. Історія психоаналізу показує, що багато важливих психоаналітичних відкриттів, більшість нововведень у теорію та техніку психоаналізу були створені в досить складних економічних та соціальних умовах: в Австрії та Німеччині після Першої світової війни, у Великій Британії під час і після Другої світової тощо (напр. Ferenczi, Abraham, Freud, 2010; Sharira, 2015; Segal, 1997). Однак, це не відбулося одразу! Повинен був пройти певний час перед тим, як Фройд чи інші аналітики минулого століття почали мисленнєво опрацьовувати несвідомі процеси, котрі запускають соціальні потрясіння війни в психіці людини. І це цілком закономірно, адже будь-яке потрясіння руйнує ustaleni психологічні опори та робить людину беззахисною й безпомічною. Принаймні, на деякий час, доки її початковий шок не перетвориться на досвід перебування у війні. Вілфред Біон (1940) називає цей індукований потрясінням феномен тимчасовою безпорадністю («війною нервів»), мета якої – вивести людину з психологічної рівноваги та вивільнити її архаїчні страхи, а відтак – відволікти її від сприйняття реальної небезпеки переключенням уваги на несвідомі процеси. Коли мети досягнуто, людина стає вразливою та втрачає здатність боротися з викликами реальності.

Сьогодні, коли після восьми років гібридної війни Росії проти України та через рік повномасштабного військового вторгнення московитів в українську землю, вітчизняна та світова психоаналітичні спільноти почали концептуалізувати непосильні завдання психотерапевтів в умовах війни, стає дещо зрозуміліше, як зберігати психічну рівновагу в ході терапевтичної роботи (напр., Filts & Haber, 2023; Kechur & Haber, 2023; O'Loughlin, 2023; Benvenuto, 2022). Однак, я переконаний, що згадана концептуалізація стає доступною паралельно з усвідомленням намірів ворога та його методів ведення війни, а також із глибшим розумінням травмованої частини нашої власної української ідентичності.

Основний текст даної роботи був написаний наприкінці 2015 року, коли під час Революції Гідності (2013–2014 роки) незалежна Україна вперше безпосередньо зіткнулася з гібридною війною РФ проти українського державного суверенітету спочатку в обличчі тітушок та невідомих снайперів, що розстрілювали героїв Майдану, а потім – в іпостасях «зелених людисьок» Криму та «запоребриків» Донбасу. У той час кожен підступний крок лицемірного ворога видавався непередбачувано карколомним і викликав збурення та обурення, які затьмарювали ясність свідомості та контамінували відпрацьовану спроможність утримувати психоаналітичну позицію, а сенс того, що відбувається, залишався недостатньо зрозумілим.

Мета статті – показати кризу призму власного досвіду автора, як внаслідок емоційної окупації і пацієнтів, і аналітика соціальними потрясіннями української історії кінця 2013 та 2014 років, крок за кроком втрачався психоаналітичний простір, і вбивалася спроможність багаторівнево рефлексивно думати та творчо формулювати інтерпретації.

Пролог. Важко розповідати про те, що найбільше хочеться забути! Забути й ніколи більше не згадувати. Або залишити на згадку якийсь символ подій, що відбулися, наприклад, шматочок бруківки з Грушевського або, ще краще, барвисте селфі на тлі барикад. Так! А зовсім вже добре – зробити цей символ чимось привабливим, щоб його можна було всім показувати, хвалитися ним. Одним словом, потрібно обернути на благо всі переживання, і тоді про них можна буде спокійно пам'ятати!

Хоч свіжі в нас ще спогади смутні
Про Гамлетову смерть, і хоч годиться
Ще нам в серцях плекати ревногий смуток,
Державі – тугую повити чоло,
Однак глузд натуру вже зборов,
І ми, розважно тужачи за братом,
Не забуваємо й про нас самих.
Отож вдову порфіроносну, доти
Сестру, а нині нашу королеву,
Взяли ми, радість тлумлячи журбою
(Сльоза в одному оці, в другім – усміх),
По мірці зваживши і щастя, й лиха:
В весіллі жаль, веселість у жалобі,
Собі в подружжя. На поради ваші,
Що до одруження схилили нас,
Пристали ми. За них вам наша дяка.
(Вільям Шекспір «Гамлет, принц данський», переклад
Леоніда Гребінки)

1 акт. «Остання межа». 30 листопада 2013 року рано-вранці я зробив собі чашку кави, увімкнув телевизор і побачив ролик, у якому озброєні спецназівці били студентів. Мимоволі сльози підступили до очей... Я згадав себе в час студентських протестів 1991 року, згадав студентів, які підтримали Помаранчеву революцію, і подумав: на їхньому місці могли бути мої діти, адже я виховував їх у традиціях європейської демократії. Я тихо заплакав: мені здавалося, що підняти руку на дітей – все одно, що порушити останню межу дозволеного... Пізніше, уже вдень, я згадав фрагмент фільму Стівена Спілберга «Штучний розум» (2001), коли головний герой, дитина-робот Девід, потрапляє на реаліті-шоу «Ярмарок плоті», де застарілих роботів знищують перед тріумфуючим натовпом. Девідові залишився вже крок до знищення, але глядачі, побачивши в ньому справжню дитину, повстали проти організаторів

що. Ближче до вечора я вже розумів, що інцидент, який відбувся, стане детонатором соціального вибуху. І причина цього вибуху є досить передбачуваною: люди зазвичай плакають у дітях свої найпотемніші нездійснені мрії, сподіваючись, що дітям вдасться досягти в житті того, від чого їм, дорослим, довелося відмовитись. Так дитячі ілюзії залишаються жити в наших власних дітях і забарвлюють живими кольорами сірі будні дорослого життя... А зруйнувати людські ілюзії означає створити собі непримирних ворогів...

Вранці наступного дня я був у Києві як учасник головної психологічної конференції країни в Національному університеті ім. Т. Шевченка. Поряд з університетом, біля пам'ятника Шевченку, проходив мітинг на підтримку євроінтеграції України. Зібралась сила-силенна людей. Я зустрів багатьох друзів та знайомих, з якими давно не бачився. Безупинно дзвонив мій телефон – друзі питали мене, чи піду я на народне віче, а я відповідав, що волею долі вже є тут.

Увечері я виступав в аудиторії зі своєю доповіддю. Колеги слухали та паралельно дивилися новини в інтернеті. У перервах усі говорили тільки про віче. Обговорювали, хто напав на співробітників внутрішніх військ біля адміністрації президента, хто захопив Київраду, хто зупинив бульдозер. Було яєсь гарячкове збудження, змішане почуття, що завтра життя вже не буде таким, як раніше. Наче відродилось переживання з пролетарського гімну дитинства: «Чуєш: сурми заграли, час розплати настав...».

Ніч у потягу я не спав: листувався в месенджері з племянником із Москви, обмінювались найсвіжішими інтернет-посиланнями, сперечалися про те, що ж відбувається. І так – допоки не розрядився телефон... Але я так і не зміг заснути: велетенська хвиля емоцій накопила на мене, і я в ній тону...

Вранці я все розповів дружині, котра переймалась побиттям студентів, але не так сильно іншими подіями, поснідав і пішов працювати. Робота спочатку йшла стабільно за інерцією спокою попередніх тижнів, місяців, років.

У вівторок, 3 грудня 2013 року, відбувся перший одеський «майдан біля Дюка». Його широко висвітлювали в місцевих мас-медіа. А вже наступного дня на терапії стався інцидент.

Пацієнт, син дуже впливової жінки, звернувся з приводу імпотенції, що являла загрозу його подружньому життю через неможливість завести дітей. Він довго вмощувався в кріслі, висловлюючи сумніви в тому, що наші зустрічі до чогось призведуть. Потім раптом сказав, що коли дозволяє собі по-справжньому розізлитися, то відчуває, що потенція до нього повертається. Далі пішла несподівана сентенція про неприпустимість опору представникам правопорядку, а також про те, що протестуючим студентам слід було переламати ноги, щоб сиділи вдома та вчилися, а не займалися політикою, а по протестувальниках у Києві потрібно було випустити автоматну чергу, і все заспокоїлося б. Він емоційно розмірковував про стовпи держави, зокрема силові, стверджував, що держава має захищати себе силою.

Я ж відчував, що в його словах відбиваються його власні, навантажені агресією взаємини зі своєю авторитарною матір'ю... При цьому його слова слід швидше розуміти як несвідому необхідність пригнічувати цю агресію стосовно матері, що несвідомими ж шляхами призводить до психосоматичного симптому імпотенції... Я не міг прямо інтерпретувати цю пригнічену агресію, тому змішував її на соціальну ситуацію і сказав йому:

– Ви стверджуєте, що з метою захисту інтересів держави слід застосовувати насильство. Однак Ви не зауважуєте на те, що люди, які вийшли на демонстрацію, теж почувують, що їм слід захистити свої власні інтереси, оскільки вони і є ця держава.

Він роздратовано майже кричав, що я не розумію простої речі: якщо дозволити піднімати руку на представників влади, сама держава може перестати існувати... (і на несвідомому рівні він абсолютно правий: якщо дитина спробує зруйнувати свою матір, вона знищить саму себе...). Він не заспокоївся до кінця сесії, розмовляючи зі мною, як зі своїм особистим ворогом. Емоційний контекст його особистої історії, інтерферуючи з соціальним процесом у країні, поступово зруйнував психоаналітичний простір у нашій парі, тому я не міг донести до нього, що, по суті, я «на його боці»... Мене вистачило лише на те, щоб мовчати до закінчення сесії. Більше цей пацієнт не приходив...

Поступово те, що відбувається майже у всіх терапіях, стало переплітатися з революційною реальністю.

Інший пацієнт – менеджер іноземної компанії в Україні – роздвоюється у своїх думках, розмірковуючи про революцію: він каже, що не любить режим Януковича, але здоровий глузд підказує не підтримувати революцію, тому що вона призведе до економічного провалу, і нікому від цього добре не буде. Він наводить мені приклади з історії, як слабкі держави втрачали свій економічний суверенітет під час революцій або ж й зовсім розпадались. З аналітичної позиції я вбачаю за його міркуваннями прихований скепсис стосовно психоаналізу, страх, що через структурні зміни особистості, які передбачають послаблення ідентифікації із всемогутньою стороною його надуспішного батька, він може втратити свою життєву хватку. Водночас мені дуже цікаві його міркування про революцію. Часом мені навіть здається, що цей чоловік займає більш виважену позицію по відношенню до подій у країні, ніж я сам.

Незабаром він розповідає сновидіння, у котрому їде за кермом автомобіля зі своїми колегами на Майдан. Їх зупиняє на під'їзді поліцейський і просить показати посвідчення водія та відкрити багажник. Раптом він згадує, що в багажнику є зброя, яку вони везуть на Майдан протестувальникам, а це – кримінальна стаття, від якої так просто «не відмазатись». Він дає поліцейському свої документи та починає довго й докладно пояснювати, коли їх було видано, де й ким, затягуючи час і водночас міркуючи, як викрутитися з ситуації. Раптом один із його друзів перелазить у крісло водія, заводить машину та швидко їде. Пацієнт із полегшенням зітхає: тепер йому нічого не зможуть інкримінувати.

Через тиждень він надсилає мені повідомлення, що у зв'язку з непевною економічною ситуацією він не може дозволити собі продовжувати терапію...

2 акт. «Останньої межі немає». 18 лютого – день народження одного з моїх найближчих друзів в Одесі, пастора німецької лютеранської церкви. Настрій святковий, робимо вечірку в ресторані – одним словом, революція революцією, а день народження – свято дитинства! Його відставляти вбік ніяк не можна!

Проте веселощі закінчуються досить швидко: у Києві відбулись збройні зіткнення протестувальників із силовиками, поранено не менше 10 осіб. Більшість поранень – у голову... Настрій у ресторані зовсім не святковий: ми обговорюємо події, плануємо завтра долучитись до акції біля адміністрації. Тости за іменинника поєднуються з побажаннями спокою та процвітання нашій країні.

Наступного дня я скасовую візити пацієнтів і з друзями вирушаю до адміністрації. Там уже розпочався мітинг: люди вимагають від губернатора пояснень того, що відбувається в Києві, навіщо було бити та стріляти людей. Губернатор спілкується підкреслено м'яким та заспокійливим голосом, проте стверджує, що спецназівці діяли згідно з посадовою інструкцією, вдаючи ввічливість, просить усіх розійтись. Водночас по периметру площі шикуються міцні молодики в чорному, у мотошоломах із затонованим до непрозорості взором та бейсбольними битами. Демонстрантів близько сотні – тих приблизно стільки ж. Поліція робить вигляд, що їх не помічає. Мос

запитання до начальника охорони обласної адміністрації, хто ці люди, залишається без відповіді. Він пропонує мені самому піти й усе з'ясувати: вони, мовляв, нічого не порушують, тому йому нема до них справи...

Губернатор продовжує свої заколисуючі пояснення, дискусія йде мляво, відповіді його ухильні та абстрактні, головна ідея – не хвилюватись і розходитись по своїх справах. Люди в чорному залишають площу та прямують до автобусів на початку алеї, що веде до будівлі адміністрації. Невже вирішили поїхати?

Після чергового заспокійливого пасажу губернатор швидко входить всередину будівлі та зачинає двері на ключ, а люди в чорному, ніби за сигналом стартового пістолета, починають бігти на демонстрантів. Переживаю це, немов у сповільненій зйомці. Кажу собі: «Напевно, так виглядає атака клонів із «Зоряних війн». Усі однаково вдягнені, приблизно одного зросту та статури. Із ними неможливо встановити ані вербального, ані навіть візуального контакту. Це натовп анонімів, натовп "людей без облич та імен...". Раптом мої роздуми перериває гаряча хвиля жаху. Я збагнув: щоб залишитися живим та здоровим, треба негайно бігти вбік. Кричу друзям та починаю відбігати. Бічним зором бачу, що друг-пастор розстібає куртку, щоб було видно його пасторське вбрання, і залишається стояти на місці (як він мені пізніше пояснив, він вважав, що вони не битимуть священнослужителя). Бачу, як його збивають із ніг і б'ють битами лежачого на землі. Відчуваю себе останнім боєзубом, що не кинувся в натовп визволяти друга, нехай навіть ціною власних травм. Кілька секунд стою, паралізований страхом і почуттям провини, та раптом розумію, що треба рибити! Кидаюся до підполковника поліції, який зі своїми колегами спокійно спостерігає за подіями, і кричу йому, що там б'ють громадянина Німеччини, пастора німецької лютеранської церкви, якщо він постраждає – буде міжнародний скандал... Підполковник реагує миттєво – йде в гушавину сутички, щось пояснює клонам, піднімає й виводить із натовпу мого блідого, як стіна, друга. Трохи заспокоївшись, він скаже, що били не дуже сильно: не стільки калічили, скільки залякували. Відійшовши трохи вбік, чекаємо на третього друга, якого притиснуло натовпом до дверей адміністрації. За чверть години поліція неквапно починає рознімати протистояння. Люди в чорному помічають, що ми спостерігаємо за всім збоку, і біжать у нашому напрямку. На щастя, нагодився наш третій друг, і ми тікаємо в машину. Додому їдемо мовчки, головна думка: добре, що ніхто сильно не постраждав.

20 лютого в Києві невідомі снайперськими пострілами в голову та серце вбивають 53 людини. Так почала формуватися Небесна Сотня. Хто були ці снайпери, невідомо й досі.

Бізнесмен із депресивно-іпохондричними скаргами. 20 лютого 2014 року.

– ММ, як Ви? Я бачив по телевізору, що постраждав Ваш друг. Із ним усе гаразд? Ви також там були? Що ж це буде? Як Ви думаєте? Вам не було страшно? Дякувати Богу, у нас в Одесі хоч не стріляли! Ви бачили, у Києві снайпери розстрілюють людей? Ненавиджу цю владу! Вчепилися в годівницю, і щоб біля неї залишитися, готові йти по трупах. Звідки беруться люди, згодні виконувати роль катів? Невже вони не думають, що буде потім? Уже люди гинуть, Боже мій, а що далі? Я ось взагалі на мітинги не ходжу, лише по телевізору спостерігаю й грошей на революцію даю. Там, у Києві, ніхто, здається, не збирається здаватися...

– Здається, Ви відчуваєте загрозу Вашому спокою, і ця загроза пов'язана не лише з долею нашої країни, а й власне зі мною.

– Звісно, так. Я злякався, що Ви також постраждали. Якщо щось потрібно, Ви тільки скажіть – я допоможу! Тому що я тут без Вас не виживу. Я збираю гроші, щоб

купити якусь нерухомість у Європі та бути напоготові в будь-який момент виїхати туди на ПМЖ. Скажіть, а у Вас є запасний план? Треба мати обов'язково! Не можна покладатися лише на позитивний результат того, що відбувається! Слід бути готовим до будь-якого розвитку подій...

– Здається, Ви хочете мене захистити, а можливо, й урятувати.

– (Пауза). Ви можете ставитись до того, що я скажу, як завгодно, але я хочу Вам дещо розповісти. Буде війна. Можете вірити, можете не вірити, але моя дружина має дар передбачення. Вона завжди знає, коли хтось із наших близьких і знайомих одружиться, завагітніє або помре. Вона передчуває, що буде щось страшніше, ніж усе, що було досі. Якщо поєднати її пророцтво й те, що говорить мій друг, котрий працює в контррозвідці, то я доводжу висновку, що буде війна з Росією. У це зараз важко повірити, але я в цьому впевнений... І ще: 2 травня в Одесі станеться якась катастрофа – дружині так наснилося. Що саме буде, складно сказати. Можливо, бомбування з повітря, можливо, напад із моря, а може, ще щось – вона точно не може сказати, однак, буде багато жертв. Ми збираємось тимчасово переїхати з міста. І я раджу Вам також залишити Одесу. Будь ласка, дослухайтеся до мене!

– Дякую...

3 акт. «Пророцтва збуваються». У ніч з 22 на 23 лютого багато хто радів втечі президента Януковича, новому перехідному уряду, даті нових президентських виборів.

Я взяв відпустку та поїхав на Майдан: там було багато людей, які страждали від психічних розладів. Вони не хотіли розходитися та роз'їжджатися по домівках – їх треба було лікувати на місці перебування.

Там я зустрів групу молодих, освічених людей, які щиро вірили, що вони покликані створити найкращу модель суспільства. Вони завжди трималися разом і записували свої ідеї світоустрою, які повинні були бути втілені в новій Україні. Мене вони зробили своїм радником. Вони були для мене птахами Аристофана.

Я зустрів молоду пару – дівчину з самоврядування Київ-ради та хлопця з самооборони Майдану. Вони познайомилися на революції та покохали одне одного. Вони вирішили одружитися й назавжди залишитися разом, але інтимні стосунки в них не склалися, тому що хлопець втратив сон і тепер постійно перебував у стані напівдрімоти.

Я зустрів старого, який зрозумів причини бід України: її (Україну) ніхто з політиків по-справжньому не любить! Він хотів зустрітись з Віталіком Кличком і розповісти йому, що країну треба просто любити. Любити, як своє рідне дитя: не спати ночами, якщо вона хвора, завжди носити її у своєму серці, віддавати їй найкраще, що є у твоєму домі та бути готовим зігріти її теплом свого тіла. Керівництво Майдану обіцяло йому зустріч із Кличком, а натомість відвело його до мене – лікаря-психіатра. А мені здавалося – він зовсім не хворий.

Я зустрів там дівчину, яка крапа мобільні телефони з громадського центру підзарядки. Її привели до мене правоохоронці – вона закотила їм істерику, коли її спіймали. Хлопці були впевнені, що вона аферистка та заробляє на перепродажі крадених телефонів. Спочатку вони стояли «на дверях» медичного пункту й пильно стежили, щоб вона не втекла, але, побачивши, як захоплено вона зі мною розмовляє, розгублено пішли геть. Це була дівчина з Криму (тоді український Крим ще був під українським контролем), їй було лише 17 років. Вона провела на Майдані три місяці, а тепер хотіла додому. Грошей на дорогу в неї не було, ось вона і вирішила красти мобільний, продати його на вокзалі та купити собі квиток. Вона не була сиротою, але жила сама: мати поїхала шукати кращої долі до Москви, знайшла там друга серця та раз на місяць надсилала їй гроші на головпоштаф до запитання, батько

пішов жити до іншої жінки в сусіднє село. Бабуся, мамина мати, півроку, як померла. Роботи в селі не було... Дівчині дуже хотілося хоч комусь бути корисною, тому вона приїхала на Майдан – вона вірить у демократію... Я поїхав із нею на вокзал, купив їй квиток до Сімферополя, нагодував її, купив їжі в дорогу, посадив у вагон і дав із собою трохи грошей. А через тиждень почалося захоплення Криму... Я досі згадую про неї та не можу збагнути, що я зробив, відправивши її, фактично сироту, до Криму.

На травневі свята я з родиною поїхав до Львова. Не тому, що послухався передбачень дружини свого пацієнта. Точніше – не лише тому. У місті наприкінці квітня з'явилася багато приїжджих людей дивною, явно не одеською, зовнішністю та поведінкою. Вони ходили центром міста з речами в целофанових пакетах і постійно фотографували один одного біля міських визначних пам'яток. Якось вранці мої дружина та син зустріли на пляжі людей у військовій формі та побачили автобуси, що завозили цих людей на бази відпочинку. Ось тут я і замислився про передбачення дружини мого клієнта. Та й він мені постійно нагадував. Я вирішив, що «береженого Бог береже»! Найбільше я боявся, що мій 17-річний син опиниться у вирі небезпечних подій, і я не зможу цьому перешкодити.

1 травня у Львові ми хотіли потрапити до академічного театру ім. Леся Курбаса на виставу п'єси Шекспіра «Дванадцята ніч», але запізнилися на початок, і нас не пустили до залу. Тому ми розділилися на дві групи: жінки пішли на концерт Джамали, а чоловіки – на сучасну українську п'єсу «Останній грецької». У п'єсі розроблялася тема моральної спокоти українського народу піддатися гламуруному шарму капіталістичного побуту, розмінити свої неминущі культурні цінності на фетиш ситого життя, обміняти свою родючу землю на «скляні намистечка» фінансових пірамід. Актори грали натхненно – ми плакали і сміялися одночасно! Після театру настроїв був піднесений, виникло відчуття, що люди навчилися відокремлювати зерна від половини. Ми обговорювали хід революції, причини того, що відбувається на Донбасі, а також специфічну одеську ситуацію. Ситуацію, де містяни толерантно ставилися і до проукраїнських демонстрацій, і до табору проросійських сил у центрі міста. Мій друг стверджував, що це показник амбівалентності одеситів, я заперечував, стверджуючи, що це похідне від одеської мультикультурної традиції. Ми не дійшли спільної думки, хоча й наблизилися до розуміння погляду один одного. Була приємна впевненість, що відмінність у поглядах – не привід для напруги.

2 травня ми спокійно обідали двома сім'ями, як раптом почали дзвонити всі наші телефони: хтось хотів розповісти про початок зіткнень в Одесі, хтось – попередити, хтось – уберегти, хтось – дізнатися, де ми є. Ми увімкнули онлайн-стрім того, що відбувається, і спостерігали драму, якій судилося невдовзі перетворитися на трагедію. Постріли невідомих прихильників Росії через щити українських поліцейських, які їх прикривали, проукраїнський активіст, який загинув у перші хвилини зіткнень від кульового поранення, град бруківки та коктейлів Молотова з обох боків. Усе спалахнуло вмить, наче суха солома. Мною опанувала напруга, яка загрожувала чи то панікою, чи то гіпертонічною кризою. Було почуття, що це відбувається в моїй домівці, а я ніяк не можу цьому зарадити. Я випив таблетку діазепаму, потім другу, потім третю... але почуття продовжували кидатися з крайності в крайність, вшуючи недобре...

Цієї ночі я знову не спав – діазепам уже не допомагав. Вранці з'явилася жахлива новина: у будинку профспілок загинуло 38 проросійських активістів... Життя вкотре розділилося на «до ...» і «після ...». Усе чіткіше мені бачилось, що все, що відбувається на сході України, що сталося у нас в Одесі, має на меті одне-єдине: запобігти народженню громадянської самоповаги та українського патріотизму... Нібито моє почуття власної гідності якийсь злий

геній намагається звести до переживання розгубленості та почуття сорому за те, що відбувається в нашій країні...

Коли я повернувся, мене покликали на зустріч нового губернатора з родичами загиблих 2 травня. Нас «розсіяли» інкогніто між людьми в жалобі.

Ліворуч від мене сидів хлопець із моєї вулиці разом із дідом, ми були навіть поверхово знайомі. Його батько у свій вихідний день вирішив завезти демонстрантам їжу та потрапив у гушавину подій. Хлопець відчайдушно кричав, вимагаючи відплати за принципом «око за око, зуб за зуб». Дідусь, ветеран Другої світової війни, з орденами на грудях вимагав об'єктивного розслідування.

Праворуч від мене тихо стогнала жінка з великим портретом загиблого 17-річного сина. Він зайшов туди випадково, разом з іншими вболівальниками одеського «Чорноморця». У нього були такі ж блакитні очі й темне волосся, як у мого сина. Вони були ровесниками. Чи бувають чужі діти? Чи буває чуже горе? Напевно, все ж таки не буває...

Через деякий час на мого близького знайомого двічі було скоєно замах. Під час другого інциденту був серйозно поранений його сусід, схожий на нього зовні. Тепер у сусіда паралізовано ноги. Мій знайомий, рятуючись, переїхав до іншого міста.

Людію безпеки в рідному місті було остаточно зруйновано: я виходив із дому з почуттям, що будь-якої миті може трапитися щось жахливе...

Клієнтка звернулася внаслідок невпевненості в собі, бажання знайти новий сенс у житті. Вона сильно емоційно залучилася до процесу революції, щодня читала аналітичні огляди та моніторила новинні сайти. Здавалося, революція внесла в її життя той сенс, якого вона шукала. Будучи родом зі Росії, вона повністю стала на українську сторону, вважаючи Революцію Гідності надією на народження свободи та демократії в пострадянському слов'янському просторі.

На початку сесії вона переказує мені новини дня, потім аналізує їх, спираючись на огляди, зроблені політичними та військовими аналітиками. Потім наводить аргументи на користь неминучості краху режиму Путіна та перемоги нових прогресивних ідей.

Мені здається, вона переконує і мене, і себе – нас обох – у тому, що потрібно вірити в перемогу правої справи! Я мовчу, відчуваючи в душі, що теж зараз відчайдушно борюся за збереження віри. Віри в те, що моя аналітична робота може врятувати важливі смисли, не вдаючись до розщеплення та заперечення емоційної реальності того, що відбувається. Відчуваю, як із кожною хвилиною мені все складніше це робити.

Далі вона розповідає наступний сон: «Я виходжу з дому, щоб потрапити до Вас на сесію, але потрапляю в потік солдатів, що рухається моєю вулицею до центру міста. На них не видно відзнак, тому я спочатку не можу розпізнати, якій армії належать ці війська. Я дуже лякаюся, що це може бути російський десант. Однак, почувши російсько-український суржик, розумію, що це українська армія, і заспокоююся. Наче могутня річка, цей потік несе мене за собою, і я не можу з нього вирватися».

На Соборній площі біля кафедрального храму ми стикаємося з іншим потоком військових, що рухаються в протилежний бік. На цих солдатах також немає відзнак, говорять вони російською з п'єтерським акцентом. Я розумію, що це російська армія. Між двома арміями зав'язується рукопашна бійка. Два потоки солдатів змішуються між собою, їх вже неможливо відрізнити один від одного навіть за мовою – лунає суцільна слов'янська лайка. Усі змішалися між собою. Я забігаю в кафедральний собор, стаю навколішки та починаю молитися Богу. Я прошу його, щоб це закінчилося. Я прошу, щоб Він вніс ясність у те, що відбувається... у страху я прокидаюся».

Я відчуваю, що її сон метафорично відображає мої власні почуття. Усе, що б я не сказав, однаковою мірою

стосуватиметься і мене, і її, тому я не можу взагалі нічого сказати...

Епілог. Що таке гібридна війна? На жаль або на щастя, я точно цього не знаю. Але мені здається, що гібридна війна створює гібридну ситуацію, де стираються всі явні відмінності, згасають сповнені сенсу думки, розриваються зв'язні спогади... А, можливо, і настає сплутаність свідомості... Але навіть тут, як, втім, і в будь-якій життєвій ситуації, збереження здатності вільно мислити є головним орієнтиром! «Ми [психоаналітики] повинні бути здатні мати ці сильні почуття та не втрачати здатності продовжувати думати ясно, навіть коли переживаємо їх» (Bion, 1987).

1-й гробокоп

Я тобі загадаю ще одну загадку. Як не вгадаєш, то хутчій сповідайся і...

2-й гробокоп

Иди ти...

1-й гробокоп

Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

2-й гробокоп

Той, що ставить шибениці, бо його будівля переживе тисячу пожитців.

1-й гробокоп

Красно сказано, далєбі. Шибениця – добра річ, але для кого вона добра? Для того, хто чинить зло. А ти зло вчинив, сказавши, що шибениця міцніша за церкву. А звідси виходить, що шибениця тобі добра. Спробуй-но ще раз.

2-й гробокоп

Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

1-й гробокоп

Ну, скажи та й ходи здоров.

2-й гробокоп

А от і скажу.

1-й гробокоп

Ну-бо?

2-й гробокоп

Йй-богу, не знаю.

(...)

1-й гробокоп

Годі, не суши собі голови, бо як ти осла не бий, а він швидше не побіжить. А коли тобі ще раз загадають отаке, відкажи: «Гробокоп». Хага, що він збудує, дотягне до страшного суду. Ну, рипнись-но до шинку та розжійсь мені квартиру.

(Вільям Шекспір, «Гамлет, принц данський», переклад Леоніда Гребінки)

Висновки. Я часто себе сьогодні запитую, чи міг я тоді по-іншому сприймати повідомлення своїх пацієнтів всередині сесії? Кожен із моїх пацієнтів був одночасно і протагоністом соціальних процесів в українському суспіль-

стві, і головним режисером своєї власної невідомої драми (Боллас, 2019). На жаль, ці два різних контексти мені не завжди вдавалося диференціювати. Але сьогодні з досить великої часової дистанції я можу це зробити значно краще.

Як протагоністи настроїв українського суспільства, вони артикулювали основні шляхи несвідомого відрегування непереносимої кризи ідентичності, яку вже тоді назрів час вирішувати, аби не втратити автономії та суверенітету: придушення агресії по відношенню до більш сильного об'єкта шляхом втрати власної генеративності / державності (перший пацієнт); внутрішньоопсихічна корупція (корупція зрілих еґо-ідентифікацій обіцяною задоволення інфантильних потреб), коли через страх відповідальності за автономне буття, прагнення до індивідуальної свободи обмінюється на економічні гарантії та інші переваги (другий пацієнт); втеча в еміграцію (зовнішню чи внутрішню) через несвідомий страх програти боротьбу з умовним сиблінгом (третій пацієнт); маніакальна ідеалізація змін (перша зустріч на Майдані); депресивний пошук симбіотичного об'єкта (друга зустріч на Майдані); інфантильне спрощення, хоча «вустами малого / старого (почасти) промовляє істина» (третя зустріч на Майдані); девіантна поведінка внаслідок почуття покинутості та відсутності в житті особи, яка взяла б на себе роль батька / (національної еліти), котрий сам вміє виживати, а тому може навчити жити в жорсткому «світі людей» / «світі великої політики» (четверта зустріч на Майдані); неможливість розпізнати власну ідентичність через неможливість диференціювати «ворогів» від «псевдопатріотів», а українців – від так званих «хороших росіян», що відображає внутрішню боротьбу за формування зрілої ідентичності на основі осмислених свідомих переконань, на противагу ідентичності, успадкованій через несвідомі ідентифікації (четверта пацієнтка).

Власне, розуміння цього – несвідомого суспільного контексту подій у терапії – допомагає аналітику вивільнитися з переживання емоційної окупованості соціальними потрясіннями (та власними архаїчними страхами) і дозволяє йому осмислено визначати свою громадянську позицію та втримувати аналітичну позицію.

Також я думаю, що громадянська позиція аналітика може відображатися в медійній артикуляції несвідомих суспільних процесів та їх творчій трансформації в доступний розумінню суспільний дискурс. Тобто аналітики в ідеалі однаковою мірою повинні намагатися залишатися аналітиками і для своїх пацієнтів, і для громадянського середовища, у якому вони проживають. Не забуваючи, однак, при цьому, що «бути аналітиком» також означає і бути звичайною людиною, яка підтримує загальнолюдські цінності, що в часи великих соціальних потрясінь може бути важливим за будь-яку аналітичну ідентичність.

Список літератури:

- Benvenuto, S. (2022). Psychoanalysis in the War: A Debate with Russian Colleagues. *European Journal of Psychoanalysis*, Lights Ablaze from the Ukraine and Russia.
- Bion, W. (1940) The "war of nerves": civilian reactions, morale and prophylaxis. In Bion, W.R. The Complete Works of W.R. Bion. Ed. by C. Mowson (Vol. IV (2014), p. 1–22).
- Bion, W.R. (1963). Elements of Psycho-Analysis. London, William Heinemann Medical Books Ltd, 166 p.
- Bion, W.R. (1987). Clinical Seminars and Four Papers (Edited by F. Bion). Abingdon: Fleetwood Press, 196 p.
- Ferenczi, S, Abraham, K, Freud, S. (2010). Psychoanalysis And the War Neuroses. Kessinger Published, 66 p.
- Filts, O., Haber, D. (2023). Discussion with Oleksandr Filts: Trauma, digression, and detoxification. *Psychoanalysis, Self and Context*, 18(3), 427–436. Ukrainian Voices in Wartime.
- Kechur R., Haber, D. (2023). An exchange with Roman Kechur: Preserving thinking during wartime. *Psychoanalysis, Self and Context*, 18(3), 364–378. Ukrainian Voices in Wartime.
- O'Loughlin, M. (2023). Observations from the war in Ukraine. *Psychoanal Cult Soc.*, 28, 107–108. <https://doi.org/10.1057/s41282-022-00336-7>
- Segal, H. (2005). Psychoanalysis, Literature and War. Papers 1972–1995. Routledge, London, 192 p.
- Shapira, M. (2015). The War Inside: Psychoanalysis, Total War, and the Making of the Democratic Self in Postwar Britain (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare). Cambridge University Press; Reprint edition, 294 p.
- Боллас, К. (2019). Тінь об'єкта. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 332 с.

Анотація. Історія психоаналізу показує, що більшість найважливіших психоаналітичних відкриттів і нововведень у техніці психоаналізу та психоаналітичному навчанні були створені в досить важких економічних та соціальних умовах. Війна Росії проти України так само не залишається поза увагою вітчизняної та світової психоаналітичної спільноти. Психоаналітик, як і його пацієнти, є частиною суспільства та не може бути відокремленим від соціальних потрясінь. Емоційні переживання психоаналітика в кризових суспільних обставинах за умови, що вони ним інтерпретовані та опановані, не лише не шкодять аналітичній роботі з пацієнтами, а даватимуть нові можливості для інтерпретації та розуміння їх переживань. У цій роботі я хотів поділитися власним досвідом переживання революційних подій кінця 2013–2014 років, яким я був свідком, а в деяких брав і безпосередню участь, показати динаміку власних емоційних переживань і те, як вони перегукувались із переживаннями пацієнтів, продемонструвати важливість здатності осмислювати та інтерпретувати такі переживання. Вміння переживати сильні почуття й не втрачати ясності мислення є запорукою успішності роботи психоаналітика, яке переводить його на більш високий якісний рівень розуміння пацієнтів. Хронологічно та за наростанням напруженості подій я поділив основну частину роботи на два акти з прологом та епілогом і використав цитати з «Гамлета, принца данського» Вільяма Шекспіра, які здались мені доречними. Сьогодні багато фахівців, які працюють із людьми, переживають і власну кризу та загрозу емоційного та професійного вигорання. Сподіваюсь, мій досвід переживання такої подвійної кризи стане в пригоді моїм колегам, а також покаже доцільність і дієвість психоаналітичної роботи з пацієнтами за таких складних обставин.

Ключові слова: криза, психоаналіз, інтерпретація, сновидіння, ясність мислення.

Abstract. The history of psychoanalysis shows that most of the most important psychoanalytic discoveries and innovations in the technique of psychoanalysis and psychoanalytic training were created in rather difficult economic and social conditions. Russia's war against Ukraine is also not overlooked by the domestic and global psychoanalytic community. The psychoanalyst, like his patients, is a part of society and cannot be separated from social upheavals. Emotional experiences of a psychoanalyst in crisis social circumstances, provided that they are interpreted and mastered by him, not only do not harm the analytical work with patients, but will provide new opportunities for interpretation and understanding of their experiences. In this work, I wanted to share my own experience of experiencing the revolutionary events of the end of 2013-2014, which I witnessed, and in some I took a direct part in, to show the dynamics of my own emotional experiences and how they resonated with the experiences of patients, to show the importance of the ability to understand and interpret such experiences. The ability to experience strong feelings and not lose clarity of thinking is the key to the success of a psychoanalyst's work, and it brings him to a higher quality level of understanding of patients. Chronologically and according to the increasing tension of events, I divided the main part of the work into two acts with a prologue and an epilogue and used quotes from "Hamlet, Prince of Denmark" by William Shakespeare, which seemed appropriate to me. Today, many specialists who work with people are experiencing their own crisis and the threat of emotional and professional burnout. I hope that my own experiencing such a double crisis will be useful to my colleagues, and will also show the expediency and effectiveness of psychoanalytic work with patients under such difficult circumstances.

Key words: crisis, psychoanalysis, interpretation, dreams, clarity of thinking.